

УДК 341.645.5

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПРАВА ЄС У ПРАКТИЦІ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Комарова Т.В., к. ю. н., доцент
кафедри міжнародного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується позиція Суду справедливості Європейського Союзу щодо співвідношення міжнародного права з інтеграційним правом у контексті ієрархії та використанні джерел права ЄС.

Ключові слова: Суд справедливості Європейського Союзу, міжнародний правопорядок, правопорядок ЄС, джерела права ЄС.

В статье исследуется позиция Суда справедливости Европейского Союза касательно соотношения международного права с интеграционным правом в контексте иерархии и использования источников права ЕС.

Ключевые слова: Суд справедливости Европейского Союза, международный правопорядок, правопорядок ЕС, источники права ЕС.

Komarova T.V. INTERRELATION BETWEEN INTERNATIONAL LAW AND EU LAW IN PRACTICE OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION

The article deals with the position of the Court of Justice of the European Union concerning interrelation between international law and EU law in the context of sources of law hierarchy.

Key words: Court of Justice of the European Union, international legal order, EU legal order, sources of EU law.

Постановка проблеми. В Європейському Союзі Суду справедливості ЄС відведена фундаментальна роль щодо єдинообразного застосування та тлумачення права ЄС задля розвитку інтеграції. Через те, що установчі договори детально не регламентують співвідношення європейського правопорядку з міжнародним, саме Суд справедливості ЄС (далі – Суд ЄС), застосовуючи телеологічне тлумачення, визначив ці взаємовідносини. Це питання є вкрай важливим через постійну взаємодію двох правопорядків та використання джерел міжнародного права інститутами ЄС. Особливого значення ця проблематика набуває у світлі того, що в практиці Суду ЄС помітна тенденція відокремлення правопорядку ЄС від міжнародного правопорядку та розбудова автономії першого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання вказаної тематики досліджували такі українські науковці, як В.І. Муравйов, М.М. Микієвич, Л.А. Луць, О. Андрійчук, К.В. Смирнова та ін. Але, безперечно, більшість досліджень проводилися західноєвропейськими вченими, такими як: К. С. Зеглер (K.S. Ziegler), Я. Ван Россем (J. Van Rossem), К. Екес (C. Eckes), Г. де Бурка (G. de Burca), Б. де Вітте (B. de Witte).

Мета статті – встановлення сутності та особливостей співвідношення джерел міжнародного права та права ЄС, які вироблені практикою Суду ЄС.

Виклад основного матеріалу. Першим рішенням, яке зазначило позицію новоствореної правової системи Співтовариства, було рішення по справі *Van Gend en Loos*, винесене в 1963 р., яке зазначало, що Співтовариство створило новий міжнародний правопорядок, на користь якого держави-члени передали частину своїх суверенних прав в певних сферах і суб'єктами котрого виступають не лише

держави-члени, але й приватні особи [1]. Хоча Суд і відмітив унікальність нового правопорядку, але все ж таки відніс його до міжнародного, опікуючись, у першу чергу, тим, щоб відокремити його від національних правопорядків держав-членів. На той момент у батьків-засновників Європейських співтовариств не було настільки амбітних планів, щоб замислюватися про відокремлення новоствореного права від міжнародного права.

У подальшому Суд почав розвивати концепцію автономії правопорядку співтовариств і від міжнародного права, зазначивши це в 1964 р. в рішенні по справі *Costa v. E.N.E.L.* [2] З того часу прийнято вважати, що право європейських співтовариств, а в подальшому і право ЄС є відокремленим як від національного права, так і від міжнародного, тобто має природу *sui generis*. Зараз із впевненістю можна сказати, що установчі договори набули статусу норм конституційного характеру, а, користуючись термінологією Суду ЄС, стали «конституційною хартією, заснованою на верховенстві права» [3], або «внутрішньою конституцією ЄС» [4].

Тобто установчі договори Союзу, які спочатку були сукупністю домовленостей між державами-членами, еволюціонували до унікального правового режиму, котрий надає права та накладає обов'язки на всіх суб'єктів на території ЄС та характеризується прямою дією норм, встановленням абсолютного верховенства права ЄС та розвитком доктрини відповідальності держав-членів за порушення права ЄС. Окрему увагу слід звернути на демократизації правопорядку ЄС, яка робить право Союзу ще більш наближеним до конституції. Еволюція відбулася від, як слушно відмічає Стоун Світ А. (Stone Sweet A.), «традиційної, державо-центристської «міжнародної організації» дипломатів та «режиму»

вчення про міжнародні відносини» [5, с. 18] до унікального наднаціонального об'єднання, сфокусованого на правах приватних осіб.

Але незважаючи на автономність правопорядку ЄС, питання співвідношення міжнародного права та права Союзу залишається і досі актуальним через певну нормативну невизначеність. Установчі договори ЄС встановлюють, що Союз та його інститути сприяють суворому дотриманню міжнародного права, зокрема дотриманню принципів Статуту ООН (ч. 5 ст. 3, ч.1 ст. 21 Договору про ЄС). Безперечно, на Суд ЄС покладене відповідне завдання з дотримання міжнародного права у своїй практиці та при судовому контролі за діяльністю інших інститутів ЄС. Але формально жодна зі статей установчих договорів не розкриває питання про ієрархію міжнародного права та інтеграційного права.

Щодо міжнародних угод, стороною яких є Союз, то ч. 2 ст. 216 Договору про функціонування ЄС відносить їх до джерел права ЄС, які є обов'язковим для інститутів, органів, агентств та держав-членів. Зважаючи на процедуру надання згоди на них, вони стоять нижче, ніж установчі договори, але вище, ніж вторинне право ЄС. Підтвердженням цього є те, що під час укладення міжнародної угоди може бути застосована процедура звернення до Суду справедливості для отримання висновку про те, чи є угода сумісною з установчими договорами (ч. 11 ст. 218 Договору про функціонування ЄС). Якщо висновок негативний, то запланована угода не може набуті чинності, доки до неї не буде внесено змін або не буде переглянуто установчі договори. У протилежному випадку буде вважатися, що установчі договори мають примат над міжнародними угодами, укладеними ЄС.

Цікавим є те, що практика застосування ч. 2 ст. 216 Договору про функціонування ЄС свідчить про те, що вкрай рідко інститути ЄС обирають варіант внесення змін до установчих договорів, а зазвичай вносять зміни до міжнародних угод. Це теж опосередковано свідчить про відповідну ієрархію між цими джерелами. Тим самим підтверджується шанобливе ставлення до основ права ЄС, до так званого *acquis communautaire*. Це вбачається логічним, оскільки установчі договори мають інший, більш конституційний, характер, ніж звичайні міжнародні угоди, оскільки більшість їх норм є нормами прямої дії та стосуються прав приватних осіб. Тож через свою характеристику вони не можуть підлягати частим змінам. Такі відмінності були підкреслені Судом справедливості у Висновку щодо угоди між Співтовариствами та Єдиним Економічним Простором. Суд вказав на те, що Угода про Єдиний Економічний Простір – це класична міжнародна угода, яка не передбачає передачі суверенних прав від держав-членів до міжурядових органів, створених на її підставі. Європейські співтовариства, навпаки, являють собою інтеграційну організацію з конституційними елементами [6].

Опосередковано про примат установчих договорів над міжнародними угодами говорить також і ст. 351 Договору про функціонування ЄС, яка встановлює, що у випадку

несумісності міжнародних угод, укладених державами-членами до набуття членства у Союзі, з установчими договорами, держави-члени мають вжити належних кроків для усунення несумісностей.

Практика Суду також має приклади, коли міжнародні угоди, що вже набули чинності, визнавалися нікчемними в рамках процедури, коли держави-члени або інші інститути оскаржували акти інститутів, які надавали згоду на них. Так, рішенням по об'єднаних справах C-317/04, C-318/04 Суд ЄС анулював рішення Ради ЄС щодо укладання Угоди щодо обробки та передачі персональних даних між Співтовариством та США через те, що Співтовариства не мають компетенції у сфері, яку зачіпає Угода, тим самим вона порушує перерозподіл компетенції між Співтовариством та державами-членами, встановлений в установчих Договорах [7]. Відомою є справа (так зване *banana decision*) щодо анулювання частини результатів Уругвайського раунду [8].

Окремої уваги заслуговує питання про те, що установчі договори як акти конституційного характеру можуть тлумачитися виключно Судом справедливості. Це означає, що існування інших судових механізмів відповідно до міжнародних угод, підписаних Союзом, не може впливати на цю монополію. Стаття 344 Договору про функціонування ЄС покликана захищати таку монополію: «Держави-члени беруть на себе зобов'язання не піддавати спори щодо тлумачення або застосування Договорів жодним іншим методом врегулювання, крім передбачених Договором».

Уперше ця стаття була застосована в так званій справі *MOX-plant* [9] щодо співвідношення юрисдикції Суду справедливості із юрисдикцією інших міжнародних судових установ. Справа стосувалася забруднення Ірландського моря радіоактивними відходами з англійського заводу *MOX*. У зв'язку із цим Ірландія ініціювала позов у Міжнародному трибуналі з морського права (відповідно до Додатку VI Конвенції ООН з морського права 1982 р.), а також позов у міжнародному трибуналі, створеному відповідно до Конвенції по захисту морського середовища північно-східної частини Атлантичного океану 1992 р. Міжнародний трибунал із морського права на етапі визначення своєї юрисдикції по справі призупинив провадження задля з'ясування, чи не підпадає даний випадок під юрисдикцію Суду справедливості. Тоді до процесу приєдналася Європейська Комісія та подала позов проти Ірландії до Суду справедливості через те, що остання порушила зобов'язання за ст. 344, оскільки до Конвенції ООН з морського права приєдналося й Співтовариство, що зробило Конвенцію невід'ємною частиною інтеграційного права. Передання спору до іншої ніж Суд справедливості установи ставить під загрозу юрисдикційний порядок, визначений установчими договорами, та як наслідок – автономію правової системи Союзу в цілому. У збереження автономії правової системи ЄС Суд вкладає незмінність повноважень Союзу та його інститутів, встановлених установчими договорами, та уніфіковане тлумачення норм права ЄС [10]. Зовнішня автономія право-

вої системи ЄС за аналогією із внутрішньою автономією означає, що система не залежить від рішень інших правових систем, наприклад, заснованих на міжнародному праві [11, с. 172]. У цьому сенсі для Суду ЄС будь-яка судова установа є потенційною загрозою для автономії правопорядку ЄС, оскільки право ЄС стало охоплювати настільки широке коло правовідносин, що воно йде поряд майже з кожною галуззю міжнародного права.

Подібні випадки, безсумнівно, становлять загрозу єдності правопорядку ЄС, якої так побоюється Суд справедливості і яка може призвести до неефективності всієї правової системи Союзу. Так, Суд справедливості у своєму рішенні зазначив, що створення арбітражних трибуналів та розгляд справ у них містить у собі суттєвий ризик для юрисдикційного порядку, заснованого установчими договорами, а внаслідок цього і для автономії правової системи Співтовариства. Саме тому Суд у рішенні підкреслив, що виключно він може визначати, чи існує в нього юрисдикція щодо міжнародних угод, чи може бути задіяний інший механізм вирішення спору.

З точки зору права ЄС ця позиція є безперечною єдиною правильною, але з точки зору міжнародного права вона досить обмежує держави-члени у виборі засобів вирішення спорів, які надані підписаними ними міжнародними договорами (тією ж Конвенцією ООН з морського права, яка зазначає, що стерні самі можуть обрати засіб вирішення спору). Так, ст. 287 Конвенції ООН із морського права зазначає, що держави можуть обрати звернення до Міжнародного трибуналу з морського права, Міжнародного суду ООН, до арбітражу *ad hoc*, або ж до органів, передбачених іншими регіональними або двосторонніми угодами. По суті, позиція Суду справедливості обмежує права держав-членів, які є учасниками подібних міжнародних договорів та ставить ці права в залежність від свого висновку. Саме через це певні дослідники називають Суду справедливості ЄС «егоїстичним» судом, оскільки той застосовує та тлумачить норми міжнародних договорів згідно зі своїм підходом до тлумачення права ЄС [12, с. 33], що може призвести до зловживання міжнародним правом та його фрагментації [13, с. 145].

Повертаючись до співвідношення джерел міжнародного права та права ЄС, слід розглянути цю проблему застосування норм звичаєвого міжнародного права, які складають одну з найважливіших частин міжнародного права. Виходячи з прецедентної практики Суду справедливості ЄС, можна зробити висновок, що у взаємовідносинах Союз – держави-члени норми міжнародного звичаєвого права витісняються нормами установчих договорів, особливо у сферах виключної компетенції ЄС, яка є досконало врегульованою на рівні Союзу.

Щодо взаємовідносин Союз – треті держави, то Суд справедливості ЄС у своїй діяльності доволі часто застосовує звичаєве міжнародне право. Так, він використовує звичаєві норми щодо тлумачення міжнародних договорів, які втілені в ст. 31-33 Віденської

конвенції 1969 р. [14]. Класичним прикладом застосування звичаєвої норми міжнародного права Судом справедливості є рішення по справі *Poulsen* стосовно заборони виллову лосося у відкритому морі Північної Атлантики. Суд справедливості також посилався на норми звичаю, закріплені в Женевській конвенції щодо відкритого моря 1958 р. та Конвенції ООН з морського права 1982 р. щодо національної приналежності корабля, команди, різних морських зон [15].

Практика показує, що не можна зустріти в рішеннях Суду справедливості ЄС використання норм звичаїв, які б не були кодифіковані або які б не були підтверджені рішеннями інших судів. Як говорять науковці, Суд позиціонує себе як «сучасний» суб'єкт, який шукає докази існування звичаю суто в деклараціях або конвенціях, що не набули чинності, а не йде класичним шляхом пошуку міжнародної звичаєвої норми в тривалій практиці держав та підтвердження *opinio juris* [16, с. 596].

Початком нового етапу практики Суду справедливості ЄС щодо співвідношення права ЄС із міжнародним правом можна вважати справу *Kadi*. У цій справі громадянин Саудівської Аравії Ясін Абдула Каді, який мав досить великий капітал в ЄС, подав позов до Суду першої інстанції (далі – СПІ) про анулювання Регламенту Ради ЄС 2580/2001 [17], який стосувався осіб, які підозрювалися у підтримці тероризму. У Додатку до Регламенту містився перелік осіб та організацій, які підозрювалися в підтримці тероризму, а серед них був і позивач.

Дія Регламенту полягала в тому, що всі фінансові кошти осіб, зазначених у Додатку, мають бути заморожені на території ЄС. Регламент був прийнятий для імплементації цілого ряду Резолюцій Ради Безпеки ООН [18; 19; 20], які стосувалися боротьби з тероризмом, що були прийняті на підставі Частини VII Статуту ООН. Резолюції вимагали, щоб усі держави – члени ООН вжили заходів для заморожування рахунків та всіх активів осіб та організацій, які, на думку Комітету по санкціях, мали зв'язки з Усамою бін Ладеном, мережею Аль-Каїди та рухом Талібану. Перелік таких осіб був підготовлений Комітетом по санкціях у 2001 р. та підлягав постійним доповненням.

Позивач Ясін Абдула Каді наполягав у своєму позові на тому, що він став жертвою серйозного порушення правосуддя, оскільки він ніколи не підтримував терористичну діяльність. Він посилався на те, що Регламент Ради ЄС порушив такі його фундаментальні права, як право власності, гарантоване ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції з прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), право на справедливе слухання справи, встановлене практикою Суду ЄС, та право на справедливий судовий розгляд за ст. 6 ЄКПЛ. По-перше, позивача не було повідомлено про його включення до переліку осіб, підозрюваних у тероризмі, а отже, він не мав можливості провадити свій захист. По-друге, в Регламенті не були викладені підстави включення позивача до цього переліку, а ця обставина теж впливає на ефективність

судового захисту, оскільки позивачу складно захищати себе, не знаючи чітко визначених підстав звинувачення. Позивач посилався на практику Суду справедливості ЄС про те, що фундаментальні права, визнані та гарантовані конституціями держав-членів, а особливо ті, що закріплені ЄКПЛ, становлять невід'ємну частину правового порядку Європейського Союзу.

Суд першої інстанції (далі – СПІ) у своєму рішенні по цій справі зазначив, що згідно зі звичаєвим міжнародним правом та ст. 103 Статуту ООН, зобов'язання держав-членів за Статутом ООН мають превалювати над усіма іншими зобов'язаннями чи то за національним правом, чи то за міжнародним правом, чи то за правом ЄС [21]. Зобов'язання за Статутом ООН включають в себе зобов'язання, що встановлюються обов'язковими актами Ради Безпеки. СПІ підкреслив, що ЄС визнав такі зобов'язання навіть не дивлячись на те, що безпосередньо він не пов'язаний положеннями Статуту ООН, оскільки не є його стороною. СПІ зазначив, що ЄС не тільки не може порушувати зобов'язання за Статутом ООН, але й зобов'язаний під час виконання своїх повноважень приймати всі заходи для того, щоб сприяти виконанню цих зобов'язань своїм державам-членам. Таким чином, СПІ повністю заперечив тезу позивача про те, що правопорядок ЄС – це незалежний від ООН правопорядок, який керується власними правовими нормами та підкреслив обов'язок ЄС підкорюватися нормам Статуту ООН, який встановлює норми для його держав-членів. Він додав, що за міжнародним правом та правом ЄС було б несправедливо перевіряти обов'язкові акти Ради Безпеки ООН на відповідність нормам щодо захисту прав людини, визнаних ЄС. Тому перегляд Резолюції Ради Безпеки ООН, навіть опосередкований, є неприпустимим із боку судових органів ЄС.

Здавалося б, таке рішення СПІ повністю відповідає унітарній концепції міжнародного права та класичним уявленням про ЄС як про класичну міжнародну організацію. Але СПІ додав, що незважаючи на вищесказане, він має повноваження перевіряти резолюції Ради Безпеки ООН на відповідність нормам *jus cogens*. Такий поворот аргументації СПІ був дуже несподіваним. Дійсно, норми *jus cogens* є обов'язковими для всіх суб'єктів міжнародного права включаючи Раду Безпеки ООН, але питання того чи може судовий орган іншої міжнародної організації перевіряти легітимність її рішень виявляється дуже дискусійним. СПІ зробив висновок, що він наділений такою компетенцією. Крім того, СПІ зазначив, що право власності є нормою *jus cogens*. *Jus cogens* за визначенням є імперативні норми, які не допускають жодного обмеження. Однак право власності, а також згадане позивачем право на справедливий судовий розгляд абсолютним захистом не користуються. Самі по собі вони не є абсолютними. В інтересах суспільства, а тим паче світового товариства, вони можуть підлягати обмеженню.

Проаналізувавши Резолюцію, СПІ дійшов висновку, що оскільки Резолюція Ради Безпеки ООН передбачала гуманітарні пом'якшен-

ня, а також те, що держави могли оскаржити Резолюцію в Комітеті по санкціях, то заморожування коштів позивача Каді не становило порушення норм *jus cogens*. Так само СПІ не знайшов порушення права на справедливий судовий розгляд в якості частини масиву норм *jus cogens*.

Тож СПІ заперечив дуалістичну концепцію щодо становища ЄС у міжнародному правопорядку та безапеляційно підкорив діяльність ЄС рішенням ООН. При цьому він визнав за судами ЄС можливість перегляду актів Ради Безпеки ООН на відповідність навіть не нормам щодо захисту прав людини, визнаних ЄС, а імперативним нормам міжнародного права задля блага міжнародного товариства.

Рішення СПІ було оскаржено позивачем у Суді справедливості та в результаті цього було відмінено на підставі того, що воно значним чином обмежувало фундаментальні права позивача. Рішення Суду справедливості повністю відповідає тій концепції, якої він дотримувався щодо унікальності та автономності правопорядку такого нового виду міжнародного об'єднання як ЄС, який являє собою наднаціональну, інтеграційну організацію, яка значною мірою відрізняється від класичної міжурядової організації. Суд справедливості підкреслив, що, зважаючи на унікальність ЄС, його норми повинні мати примат над нормами міжнародного правопорядку. Крім того, Суд справедливості зазначив, що він відміняє та перевіряє не самі норми Резолюції Ради Безпеки або Статуту ООН, а внутрішній нормативний акт ЄС, який імплементує Резолюцію.

Суд справедливості підкреслив, що міжнародні угоди не можуть впливати на перерозподіл повноважень, які закріплені в установчих договорах ЄС або на автономію правової системи ЄС, а отже, зобов'язання, накладені міжнародними угодами, не можуть бути важливішими, ніж конституційні принципи установчих договорів ЄС. У той же час Суд ЄС визнає, що право ЄС має поважати міжнародне право, а всі заходи ЄС мають тлумачитися у світлі міжнародного права, а також з особливою увагою ставитися до застосування резолюцій ООН на основі Глави VII Статуту ООН, але це жодним чином не впливає на те, що міжнародне право – це паралельна система, яка не може змінювати юридичну силу та примат фундаментальних принципів права ЄС. Тому Суд справедливості зазначив, що навіть якщо норми, які встановлені Резолюцією Ради Безпеки ООН, могли б бути класифіковані як частина норм права ЄС, то їх становило б вищим, ніж вторинне право ЄС, але нижчим, ніж установчі договори Союзу та загальні принципи права ЄС, які включають у себе фундаментальні права.

Суд ЄС зайняв позицію, яка полягає в тому, що цілком ЄС є захист цінностей свого власного конституційного ладу, включаючи європейські стандарти захисту прав людини, незалежно від того, чи це призведе до опосередкованої відмови виконувати вказівки Ради Безпеки ООН.

Рішення Суду ЄС не призвело до того, що ООН призвала ЄС до відповідальності за

невиконання положень Резолюції Ради Безпеки, а призвело до того, що Рада Безпеки прийняла нову Резолюцію [22], яка враховувала пробили щодо прав людини, на які вказав Суд ЄС, та встановила, що переліки підозрюваних у зв'язках із тероризмом осіб та організацій мають бути в публічному доступі в кожній державі, а також суб'єкти, що зазначені в цих переліках, мають персонально повідомлятися про це. Крім того, Комітет по санкціях ООН має аргументувати свої підозри щодо участі осіб та організацій у терористичній діяльності. Таким чином, відданість Суду ЄС захисту прав людини здійснила вплив і на міжнародне право, і на правотворчу діяльність ООН.

Висновки. Суд ЄС підтримав плюралістичну концепцію міжнародного правопорядку, розрізняючи окремо європейське право та окремо міжнародне право та виділяючи в кожній цій системі власну ієрархію норм. Суд ЄС змалював таку картину світового режиму, в якій існують горизонтальні, неієрархічні, відмежовані правопорядки. Компетенція ЄС не поширюється на перегляд норм паралельного правопорядку, але може стосуватися власних правових засобів, які імплементують ці норми. При цьому Суд справедливості ЄС беззаперечно підкреслює відданість міжнародному праву та його загальним принципам, але при цьому не забуває піклуватися про ідею європейської інтеграції та конституційний характер норм установчих договорів ЄС, які безперечно є найвищим джерелом права в Союзі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Case 26/62, NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. European Court Reports. 1963. P. 1.
2. Case 6/64, Flaminio Costa v. E.N.E.L. European Court Reports. 1964. P. 585.
3. Case 294/83, Parti écologiste «Les Verts» v European Parliament. European Court Reports. 1986. P. 1339.

4. Opinion 1/76, Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels. European Court Reports. 1977. P. 741.

5. The State of the European Union, Vol. 6: Law, Politics, and Society / ed. by R. A. Cichowski, T. A. Borzel. Oxford: Oxford University Press, 2003. 428 p.

6. Opinion 1/91, EEA Agreement I. European Court Reports. 1991. P. I-6079.

7. Joined Cases C-317/04 and C-318/04, Parliament v Council and Parliament v Commission. European Court Reports. 2006. P. I-4721.

8. Case C-122/95, Germany v Council. European Court Reports. 1998. P. I-973.

9. Case C-459/03, Commission v Ireland. European Court Reports. 2006. P. I-4635.

10. Opinion 1/00 on Proposed agreement between the European Community and non-Member States on the establishment of a European Common Aviation Area. Reports of Cases. 2002. P. I-03493.

11. Barents R. The Autonomy of Community Law. The Hague, 2004. 334 p.

12. De Witte B. A Selfish Court? The Court of Justice and the design of international dispute settlement beyond the European Union. The European Court of Justice and external relations law: constitutional challenges / eds. by M. Cremona, A. Thies. Oxford, 2014. P. 33-46.

13. Odermatt J. The European Union as a Global Actor and its Impact on the International Legal Order: Ph.D. thesis, 2016/ 339 p.

14. Case C-386/08, Brita v Hauptzollamt Hamburg Hafen. European Court Reports. 2010. P. I-01289.

15. Case C-286/90, Anklagemyndigheden v Poulsen and Diva Navigation. European Court Reports. 1992. P. I-6019.

16. Kuijper P.J. European Community Law and Extraterritoriality: Some Trends and New Developments. International and Comparative Law Quarterly. 1984. 33. P. 590-623.

17. Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism. Official Journal. 2001. Serie L. № 344. P. 70.

18. S.C. Resolution 1390. UN Documents. 2002. Serie S.

19. S.C. Resolution 1333. UN Documents. 2000. Serie S.

20. S.C. Resolution 1267. UN Documents. 1999. Serie S.

21. Case T-315/01, Kadi v Council and Commission. European Court Reports. 2005. P. II-3649.

22. S.C. Resolution 1822. UN Documents. 2008. Serie S.